

Ірина Волохова

доктор економічних наук, професор,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса,
Україна,
volokhovais@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6993-1757

Анна Лебеденко

аспірантка кафедри фінансів,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса,
Україна,
головний судовий експерт сектору економічних досліджень
відділу ТГЕБЗДОД Одеського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України
pashural1995@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-9928-3050

ДЖЕРЕЛА ТА ФОРМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Економічні виклики сьогодення, які проявляються у вигляді кризових явищ в економіці, дефіциті бюджетних коштів тощо, спонукають до проведення дослідження теоретичних та практичних аспектів використання бюджетних коштів, які є основним джерелом фінансового забезпечення бюджетних установ.

Теоретичні аспекти фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ є об'єктом дослідженням широкого кола науковців, серед яких: О. Західна, Ю. Мосолова, Н. Пігуль, О. Люта, Н. Дехтяр, В. Дем'янишин та ін. Проте відкритим лишається питання щодо джерел та форм фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, оскільки відсутній єдиний підхід щодо визначення їх змісту та складових в системі фінансування таких закладів.

Метою дослідження є розгляд теоретичних та практичних аспектів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, зокрема джерел та форм їхнього фінансування, виявлення наявних проблем у процесі формування фінансового забезпечення бюджетних установ та обґрунтування шляхів їх вирішення. Для досягнення поставленої мети використано методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, аналогія та ін.

Бюджетні установи трактуються статтею 2 Бюджетного кодексу України як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету [1].

Фінансуючи діяльність бюджетних установ, держава надає громадянам широкий спектр нематеріальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних, культурних та інших потреб суспільства.

Фінансове забезпечення бюджетних установ, як ніщо інше, визначає кількісні та якісні характеристики суспільних благ та послуг, що надаються бюджетними установами.

Дослідженням питання фінансового забезпечення різних галузей та сфер господарювання цікавиться широке коло науковців, тому і трактувань поняття «фінансове забезпечення» науковій літературі існує багато.

Вважаємо, що дуже змістовно узагальнені наукові підходи до трактування поняття «фінансове забезпечення» в економічній літературі Н. Іванисько, яка виділяє:

1) системний підхід (передбачає визначення фінансового забезпечення з позиції системи, що враховує джерела, форми та методи фінансування);

2) об'єктний підхід (в основі цього підходу знаходяться фінансові ресурси, процес їхнього пошуку, акумуляції та подальшого розподілу, що формує собою сукупність економічних відносин);

3) процесний підхід (зосереджений на сукупності заходів та умов, що забезпечують процес формування та розподілу фінансових ресурсів);

4) затратний підхід (вказує на кінцеву мету формування та використання фінансових ресурсів для покриття затрат за рахунок накопичених ресурсів);

5) методологічний підхід (передбачає можливість фінансового впливу на соціально-економічний розвиток за допомогою фінансового механізму);

6) функціональний підхід (підхід, що ототожнюється із сукупність функцій, виконання яких призведе до очікуваного результату);

7) організаційний підхід (розглядає фінансове забезпечення з позиції цілісної організаційної системи, що містить нормативно-правове забезпечення, процес прогнозування та визначення обсягу фінансових ресурсів, створення відповідних фінансових резервів) [6, с. 160-161].

Проте, керуючись критичним аналізом наведених вище підходів до трактування поняття «фінансове забезпечення», варто зазначити, що жоден підхід не враховує ефективність та результативність використання фінансових ресурсів.

Погоджуємось з науковцями О. Західною та Ю. Мосоловою, які стверджують, що збільшення фінансування бюджетних організацій можливе не лише завдяки пошуку додаткових джерел фінансування, але й за рахунок ефективного використання наявних. Для забезпечення цього, формування та використання фінансових ресурсів має підлягати достатньому фінансовому контролю [5, с. 495].

Вважаємо, що розглядаючи сутність поняття «фінансове забезпечення», доцільно виділяти «оцінювальний підхід», який передбачає врахування сукупності заходів і умов, що сприяють оптимізації витрат та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів. Уніфікуючи перелічені вище підходи до трактування поняття «фінансове забезпечення» та ураховуючи законодавчо встановлене визначення бюджетної установи нами пропонується розглядати «фінансове забезпечення бюджетних установ» як цілісну систему фінансових відносин, які виникають у процесі пошуку, залучення та ефективного використання фінансових ресурсів з метою створення належних умов для

забезпечення виконання функцій, що покладені на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку. Джерела та форми фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ є складовими елементами системи фінансового забезпечення цих установ, яка на нашу думку, складається з функціонально різних, але взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів, таких як: суб'єкти, об'єкти, мета, джерела, форми та принципи (рис.1).

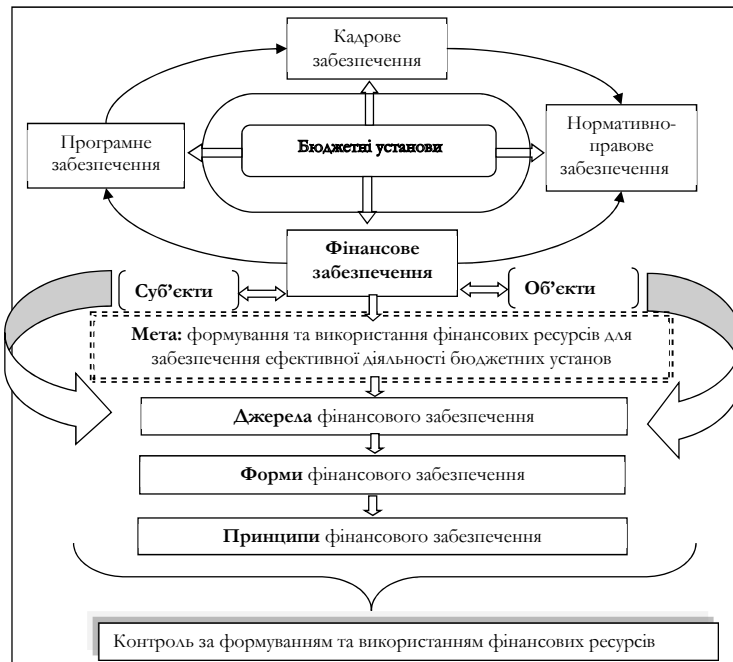

Рис. 1. Система фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ

Джерело: розроблено авторами самостійно

Ефективне функціонування системи фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ неможливе без пошуку оптимальних джерел та форм фінансового забезпечення в залежності від сфери

функціонування бюджетної установи. А вони є предметом дискусій серед науковців.

Так, Н. Пігуль та О. Люта вважають, що основною формою фінансового забезпечення бюджетних закладів є бюджетне фінансування, під яким прийнято розуміти безповоротний, безвідплатний відпуск коштів з державного та місцевого бюджетів на виконання загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування та забезпечення функціонування бюджетних установ та організацій. Крім того, науковці виділяють позабюджетну форму фінансування бюджетних установ, основними джерелами якої є кошти за надання платних (договірних) послуг та спонсорські кошти [8, с. 99, 101].

Н. Дехтяр зазначає, що в ринковому середовищі всі суб'єкти господарювання залежно від джерел фінансування використовують такі форми фінансового забезпечення: бюджетне фінансування, самофінансування і кредитування [3, с. 33].

Варто зауважити, що бюджетні установи не мають права здійснювати запозичення у будь-якій формі, крім випадків, передбачених Бюджетним кодексом України. Так, мають право здійснювати місцеві внутрішні запозичення (за винятком випадків, передбачених статтею 73 цього Бюджетного кодексу України) та місцеві зовнішні запозичення – Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, міські, селищні та сільські ради [1].

О. Західна, Ю. Мосолова виділяють такі форми фінансового забезпечення бюджетних установ як: бюджетне фінансування, самофінансування, благодійництво та спонсорство, а також зазначають, що суттєвим джерелом фінансового забезпечення є кошти державного та місцевих бюджетів, тоді як кошти, отримані з інших джерел – лише додатковий фінансовий ресурс [5, с. 492].

Отже, узагальнюючи думки науковців щодо джерел та форм фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, вважаємо що залежно від джерел фінансування використовують такі основні форми фінансового забезпечення як: бюджетне фінансування та самофінансування (рис. 2).

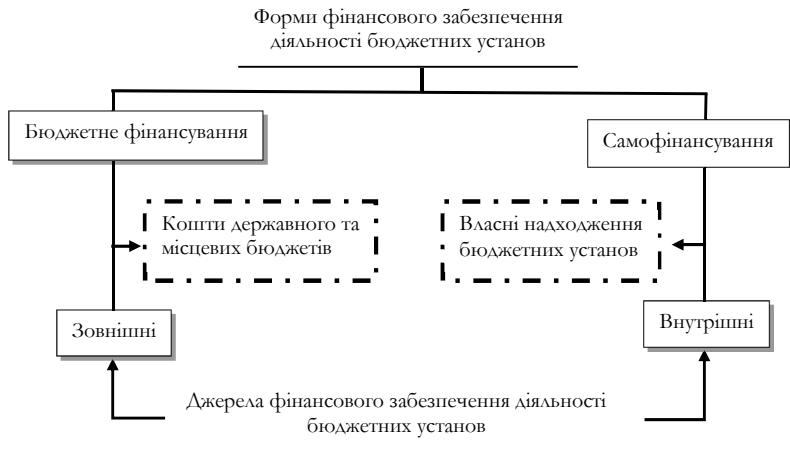

Рис. 2. Джерела та форми фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ

Джерело: розроблено авторами самостійно

Бюджетне фінансування є основною формою фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, яка реалізується через використання коштів державного та місцевих бюджетів, які в свою чергу виступають зовнішнім джерелом фінансування.

В. Дем'янишин бюджетне фінансування розглядає як сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом. Основою для бюджетного фінансування є затверджений бюджет та бюджетний розпис. Процес бюджетного фінансування здійснюється у встановленому Бюджетним кодексом України порядку органами Державного казначейства України [2, с. 37].

Ми погоджуємось з думкою В. Дем'янишина щодо сутності бюджетного фінансування, проте варто додати, що кожна окрема бюджетна установа може отримувати асигнування тільки з одного

бюджету. Розподіл установ на ті, що отримують асигнування з державного бюджету, й на ті, що фінансуються з місцевих бюджетів, здійснюється передусім залежно від їхніх ролі та підпорядкування [9, с. 432].

Так, з державного бюджету отримують фінансування національні установи; підприємства, організації та заклади, що підпорядковані безпосередньо міністерствам України, державним комітетам та відомствам. Інші бюджетні установи фінансуються головним чином із відповідних місцевих бюджетів. Крім бюджетних коштів, бюджетна установа має внутрішні джерела фінансування, які можуть бути отримані в результаті ведення власної господарської діяльності – власні надходження бюджетних установ.

Фінансове забезпечення діяльності бюджетних установ у формі самофінансування реалізується через використання власних надходжень бюджетних установ, які в свою чергу виступають внутрішнім джерелом фінансування. Згідно Бюджетного кодексу України власні надходження бюджетних установ поділяються на дві групи:

- перша група – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством (плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; плата за оренду майна бюджетних установ; надходження від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна);

- друга група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти, дарунки, надходження, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів та ін.) [1].

Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету [1].

Варто зазначити, що використання бюджетною установою власних надходжень чітко регламентоване законодавством, як і

використання коштів загального фонду, що несприє стимулюванню бюджетних установ щодо планомірного підвищення питомої ваги позабюджетних доходів та не сприяє підвищенню ефективності їхнього використання.

Кожне джерело фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ має свої особливості, недоліки та переваги, що суттєво впливають на процес функціонування бюджетних установ. Залежно від вектору та специфіки напрямку діяльності бюджетної установи, величина кожного джерела фінансування і його частка в загальному обсязі фінансових ресурсів будуть різні. Проте, незалежно від сфери діяльності бюджетної установи, фінансове забезпечення у формі бюджетного фінансування та самофінансування за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел актуально для всіх бюджетних установ.

Розглянемо та проаналізуємо статичні дані щодо обсягів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ за період 2014 – 2023 роки у розрізі форм фінансового забезпечення, якими виступають бюджетне фінансування та самофінансування (рис. 3).

Рис. 3. Обсяг фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ у розрізі форм та джерел фінансування за період 2014-2023 роки

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Аналіз обсягів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ проведено на основі наступних статистичних даних:

– інформації щодо обсягу бюджетного фінансування діяльності бюджетних установ – це дані звіту про видатки зведеного бюджету України (державного та місцевих) за функціональною класифікацією;

– інформації щодо обсягу власних надходжень бюджетних установ – це дані звіту про доходи зведеного бюджету України за статтями доходів (за статтею – власні надходження бюджетних установ).

Проведений аналіз надав змогу оцінити питому вагу бюджетного фінансування та самофінансування у загальному обсязі фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ та прослідкувати основні тенденції зміни зазначених показників протягом аналізованого періоду.

Дані рис. 3 свідчать про наявність тенденції до збільшення обсягів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ за період 2014–2023 рр. з 554,8 млрд грн до 5 280,82 млрд грн.

Протягом аналізованого періоду найбільшу питому вагу у фінансуванні діяльності бюджетних установ займали зовнішні джерела фінансового забезпечення – кошти державного та місцевих бюджетів у формі бюджетного фінансування, а саме: у 2014 – 94,29%, у 2015 – 94,22%, у 2016 – 94,48%, у 2017 – 95,27%, у 2018 – 94,99%, у 2019 – 95,56%, у 2020 – 95,10%, у 2021 – 94,50%, у 2022 – 92,41, 2023 – 84,10%.

Власні надходження бюджетних установ за період 2014–2022 рр. у загальному обсязі фінансування займали мізерну частину – менше 10%. Проте, у 2023 р. власні надходження бюджетних установ показали позитивну динаміку та зросли майже до 16%. Здебільшого, рушієм такого зростання стала допомога бюджетним установам, яка, скоріше за все, надходила у вигляді матеріально-технічної та благодійної допомоги на потреби Збройних сил України та інших державних установ, але даних про це із міркувань безпеки не публікують.

Проведений аналіз обсягів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ у розрізі форм та джерел фінансування за період

2014-2023 роки надає право стверджувати про розбалансованість та наявність диспропорцій у основних джерелах та формах фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ. Так, чинним бюджетним законодавством не передбачені вимоги щодо пропорційності фінансування діяльності бюджетних установ за рахунок різних джерел та форм фінансового забезпечення. У той же час, розбалансованість та наявність диспропорцій у основних джерелах та формах фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, на нашу думку, збільшує ризики виникнення дефіциту коштів для покриття фінансових потреб бюджетної установи у процесі ведення їх господарської діяльності.

К. Дяченко вважає, що в рамках сьогодення на функціонування бюджетних установ та організацій негативний вплив здійснюють такі фактори: незадовільний стан фінансування, брак грошових коштів для оновлення матеріально-технічної бази бюджетних установ, обмеженість джерел формування фінансових ресурсів та жорстка регламентація напрямів їхнього використання [4, с. 746].

Безперечно, на функціонування бюджетних установ та їхнє фінансове забезпечення впливають різні фактори, які призводять як до позитивних, так і до негативних наслідків. Виходячи з проведеного дослідження, серед проблемних аспектів формування фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ виділяємо наступні:

1) чітка регламентація бюджетним законодавством порядку використання бюджетною установою власних надходжень, що негативно впливає на стимулювання бюджетних установ до пошуку шляхів збільшення питомої ваги власних надходжень бюджетних установ та пошуку шляхів підвищення ефективності їхнього використання;

2) обмеженість джерел та форм фінансового забезпечення;

3) наявність розбалансованості та диспропорцій між обсягами основних джерел (внутрішні та зовнішні) та форм (бюджетне фінансування та самофінансування) фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, що збільшує ризики виникнення дефіциту коштів для покриття фінансових потреб бюджетної установи в процесі ведення її господарської діяльності.

Вважаємо, що перспективними напрямками вдосконалення процесу формування фінансового забезпечення бюджетних установ мають стати:

1) формування умов для фінансово-господарської самостійності бюджетних установ, що слугуватиме стимулом для пошуку шляхів підвищення питомої ваги власних надходжень бюджетних установ та ефективного їхнього використання;

2) встановлення на законодавчому рівні пропорцій між джерелами (внутрішні та зовнішні) та формами фінансового забезпечення бюджетних установ (бюджетне фінансування та самофінансування);

3) розширення переліку внутрішніх джерел фінансування діяльності бюджетних установ (наприклад, надання права бюджетним установам розміщувати тимчасово вільні кошти в комерційних банках).

Проведене дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ, зокрема джерел та форм фінансування, надало змогу виявити проблемні аспекти та можливі напрямки їх вирішення, а це створить можливості для зміни ситуації, яка склалася в бюджетній сфері, а саме: виведення бюджетних установ на новий, якісно досконалий рівень функціонування за рахунок удосконалення процесу формування їхнього фінансового забезпечення.

Література

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Дем'янишин В. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 2 (11). С. 34-48.
3. Дехтяр Н. А. Фінанси бюджетних установ: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2020. 229 с.
4. Дяченко К. С. Особливості функціонування бюджетних установ у системі державних фінансів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 739-748.

5. Західна О. Р., Мосолова Ю. О. Аналіз фінансування бюджетних установ та організацій в Україні. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 11 (75). С.491-495.
6. Іванисько Н. М. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. Вип. 1 (107). С. 156-162.
7. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/> (дата звернення: 20.05.2024).
8. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. Сер.: Економіка. № 2. С.94-101.
9. Таращенко Н. А. Фінансування бюджетних установ. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 5 (10). С. 429-433.